

ФІЛОСОФІЯ

УДК 1:316:39
DOI

І. В. Березінець

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4587-8805>

кандидат філософських наук,

старший викладач кафедри філософії

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ІДЕЇ ГЕОГРАФІЧНОГО ДЕТЕРМІНІЗМУ В РОБОТІ П. ЧУБИНЬСЬКОГО «МАЛОРУСИ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО КРАЮ»

Вступ. Постать Павла Чубинського (1839–1884) є знаковою для українського народу, хоча, на жаль, його науковий спадок не потрапив у поле зору дослідників української філософської думки. Тільки поважливе ставлення до національного наукового надбання може сформувавши розуміння особливостей власної нації та гордість за належність до неї.

П. Чубинський проводив широкомасштабні дослідження матеріальних і духовних цінностей етнічного складу українських земель. Ним напрацьований невичерпний матеріал для роздумів щодо особливостей українського народу та його ідентичності. Розуміння цього феномену в усій його багатогранності впливає на згуртування сучасної української спільноти та сприяє підняттю рівня її загальної культури. Для визначення вектору подальшого розвитку нації потрібно усвідомити всю сукупність складників, із яких він формується, а для цього нам потрібно знайти відповіді на питання: «хто ми такі?», «яке наше коріння?», «у чому особливість нашої нації?», «які наші національні пріоритети?», «хто наші герої»? Як влучно зазначив М. В. Степико: «Ідентичність нації – цивілізаційний бренд, соціокультурна ніша країни, визначальна засада зовнішньої та внутрішньої політики держави» [13, с. 4]. Тому дуже важливо акцентувати на рисах, які є «цивілізаційним брендом» нашої нації.

Постановка проблеми та стан її дослідження. Нами були проведені розвідки філософських аспектів соціологічних досліджень П. Чубинського (1839–1884), а саме юридичних народних звичаїв, які стали світоглядними орієнтирами й опорою у перехідний період від традиційної до індустріальної форми суспільства [1].

Досліджено та визначено, що створена вченим у другому томі «Праць етнографічно-статистичної експедиції у Західно-Руський край», який має назву «Малоруські казки» (1878 р.), класифікація міфічної казки виступає певним систем-

но-структурним утворенням, що дає нам підстави говорити про використання елементів структурної методології, пристосованій ним до гуманітарного знання, складовою частиною якого є усна народна творчість [2].

Продовжуючи розпочату роботу, ми присвятили цю статтю аналізу сьомого тому, що має назву «Малоруси Південно-Західного краю» (1877 р.) [15]. Він містить відомості про інтелектуальні, фізичні, побутові особливості життя українців. Нам важливо було з'ясувати філософське підґрунтя, на яке вчений спирався, досліджуючи тогочасне українське суспільство на етнічних територіях Російської імперії другої половини XIX ст.

Ґрунтовний науковий доробок, що залишив П. Чубинський, сприяє глибокому усвідомленню внутрішньої краси та національної самодостатності, незважаючи на протяжність цього процесу у часі. «Корінь української нації сягає тисячоліть, але свідомість нації приходить згодом. Від століття до століття тільки довершується будова української нації», – писав Ю. Липа на початку 40-х рр. [6, с. 9].

Тематика студій із дослідження робіт вченого достатньо широка. Багато уваги приділено історико-етнологічному внеску дослідника, що відображено у статтях Н. Марченко [8], О. Остапенко [11], Г. Скрипник [12], Г. Стрельського [14], А. Філінюк [15], Н. Шип [18]. Щодо фольклористичної й етнографічної діяльності, то вони проаналізовані Є. Маковецем [7]. Звернувся до вивчення юридичної частини спадщини П. Чубинського Я. Верменич [4]. Висловлена думка вченого, мабуть, об'єднує науковців у загальному розумінні того, що «в історії українського народознавства спадщина П. Чубинського є однією з найменш досліджених, зокрема його внесок в етнографію, антропологію, статистику, фольклористику, історичне краєзнавство належним чином не відображений і оцінений у науковій літературі. Особливо це стосу-

ється тієї частини спадщини Чубинського, в якій висвітлюються проблеми історії українського права, народних юридичних звичаїв, правничої культури» [4, с. 189]. Ми долучаємося до цього висловлювання в тій частині, що серед переліченого бракує робіт філософського спрямування. Більше того, викликає прикрість той факт, що у «Філософському енциклопедичному словнику» (2002 р.) та більш сучасному словнику з «Історії філософії» (2012 р.) відсутні статті, присвячені П. Чубинському.

Мета статті – з'ясувати філософські засади та репрезентувати ідею впливу природного середовища на формування національного менталітету в соціологічному дослідженні «Малоруси Південно-західного краю» (1877 р.) [17].

Методи. Теоретичною основою дослідження стали як роботи П. Чубинського [17], його сучасників і послідовників Л. Мечнікова [9], Д. Чижевського [16], засновників географічного детермінізму Г. Бокля [3], Ш. Монтеск'є [10], тих хто відстоював незалежність української нації (Ю. Липи) [6], так і сучасних дослідників І. Задорожного [5], М. Степико [13].

Методологічну основу становлять принципи єдності історичного і логічного, принцип об'єктивності та всебічності, а також низка загальнонаукових методів, як то аналіз і синтез, порівняльний, систематизації.

Виклад основного матеріалу. У нашій статті ми спрямували нашу увагу на матеріали, що містяться у сьомій книзі «Малоруси Південно-західного краю» (1877), яка є частиною об'ємного дослідження П. Чубинського, присвяченого вивченню української нації, котрі проживали у другій половині XIX ст. на території Російської Імперії та не тільки. «У відділі статистичних даних про малорусів Царства Польського та західної частини Бессарабії, приведені списки сіл, в яких малоруси зберегли свою мову» [17, с. 341], – писав учений. Зібрані матеріали містять інформацію про антропологічні, генетичні, етнографічні особливості населення південно-східного краю, етнічний склад, що у сукупності дає можливість отримати уявлення про особливості його національної світоглядної системи.

Вчений вказував, що на формування українського етносу вплинула чимала кількість національностей, які заселяли цю територію. Політичне та соціально-економічне життя українців протягом історії вибудовувалося на необхідності боронити українські багаті квітучі землі від загарбників. Доречною тут є думка, висловлена одним із засновників сучасної географічної школи Ш. Монтеск'є, котрий зауважував, що «нашестю найчастіше піддаються країни, які створені природою для щасливого життя; й оскільки немає нічого такого близького до спустошення, як

навала, то спустошенню найчастіше піддаються найбільш благодатні країни...» [10, с. 242].

«Східні домішки», які можна було помітити у зовнішності українців, говорили про те, що, окрім далеких пращурів, котрі самі вели кочовий спосіб життя, територія України знала представників східних народів: кавказців, татар і тюрків. Не можна також нехтувати впливами на формування українського етносу південнослов'янських і румунських елементів періоду козацтва [17, с. 345].

Визначаючи фізичні та фізіономічні особливості населення північно-західного краю Російської імперії, вчений відзначав, що зовнішність їхня приваблива та красива, «обличчя чоловіків мужні», «серйозні і навіть сурові». За статурою вони «скоріше сухорляві ніж повні», виглядають дорослішими за свій вік. «Карі очі та чорні брови» є ознакою краси. Жінки значно нижчі за зростом і повні, але «статні і граціозні», мають «стрункий і гнучкий стан», що вважалося умовою жіночної краси. У більшості з них вираз обличчя «м'який, привітний, з дещо сумним відтінком» [17, с. 345]. Повільність і лаконічність чоловічої мови, усвідомлення власної гідності, серйозність гумору пов'язувалися вченим зі стражданнями та невдачами, які пережили українці у своєму становленні [17, с. 346].

Досліджуючи принципи, на яких базувався зібраний Чубинським матеріал щодо соціально-економічного життя на українських територіях, доцільно буде звернутися до думки сучасного йому вченого Л. Мечнікова (1838–1888), який зазначав, що тогочасна наука визначила дві теорії розвитку культури та цивілізації, та ролі, які відігравали в ньому ті чи інші народи. Етнологічна теорія містила думку, що причиною нерівномірного розподілу цивілізації серед народів земної кулі є різниця у їхніх вроджених здібностях. Теорія географічна визнавала, що різна ступінь цивілізації у різних народів зумовлюється впливом середовища [9, с. 173].

Одним із отриманих результатів проведення статистичного дослідження західно-південного краю Чубинським стала авторська типологія українського населення. Ним вирізнялися «український, поліський і подільсько-галицький» типи [17, с. 357], кожному з яких відповідали особливі географічні умови: ландшафти, ґрунти, клімат.

Якщо життєвому середовищу поліщуків відповідали ліси та болота, подолянам, галичанам відповідно – підвищення та гірська місцина; то український тип розміщувався на рівнині. Різниця між типами виявлялася не тільки у спрямованості діяльності, умовах життя, а також мала відбиток на фізичній конституції, особливостях мови, вольових якостях, у віросповіданні та ставленні до свободи. Щодо мови, то Чубинський писав:

«Подільсько-галицьке наріччя відрізняється від останніх головним чином у граматичному відношенні. Поліське відрізняється від двох інших головним чином фонетикою. В подільському наріччі використовуються такі форми, яких немає в інших» [17, с. 358].

Одним із прикладів, який дає можливість побачити різницю у можливостях організації побуту простих людей, є житло, яке українці називають хатою. Вона слугувала показником рівня та якості життя людей. «Домашня обстановка малороса на стільки ж різноманітна, на скільки різноманітна його говірка, його вбрання, його обряди та звичаї, його вірування та забобони. Зміна ґрунтових і кліматичних умов неодмінно ставить свою особливу, йому одному властиву печатку не тільки на побудову хати, господарської будови та розташування їх відносно одна до одної, але і на спосіб впрягання коней та волів, їжу, одягу, домашнє начиння» [17, с. 375], – відзначав дослідник. Саме природне середовище відіграло вирішальну роль у тому, якою буде хата: брудною курною, а чи білою чистою, побудованою з дерева чи глиняною: «У поліщуків хати були курні та немалані; у інших білі хати» [17, с. 358]. І хоча конструктивно вони мали загальні риси та склалися із трьох частин – «хати у вузькому смислі цього слова, сіней та комори», але спосіб їх побудови залежав від статків сім'ї, від території їх знаходження: чи то селище, чи то маленьке містечко; складу та віку членів сім'ї та інших чинників. Взагалі «рублена хата» була показником розкоші та заможності по всьому південно-західному краю, виключаючи зону Полісся [17, с. 377]. У народній творчості (піснях, прислів'ях, казках) відображені ті чи інші факти матеріального становища людей.

Щодо курної хати, то як зазначав Чубинський, це «абсолютно самостійний тип малоруського житла, що виключно панує по обидва боки ріки Прип'яті та її притоків у Поліссі». Межі його розповсюдження окреслити важко, але вчений визначив, що цей тип хати «з часів визволення селян від кріпацької залежності все більше спрямовується на північ» [17, с. 389].

Особливості природного оточення далися ознаки й у використаних для виготовлення одягу та взуття матеріалів, його крої, оздобленні, кольоровому вирішенні: «Колір свити українців коричневий, подолян – сірий, у поліщуків – білий. У українців вишиті сорочки, а свити без вишивок, у подолян – навпаки, а у поліщуків і те і інше – без вишивок» [17, с. 358], але, незважаючи на відмінності, саме одяг та її оздоблення виявляли естетичний смак українців: «Малоруси одягаються достатньо витончено. Особливо гарні вишивки та вирізки на сорочках, які роблять честь смаку малоруських жінок» [17, с. 351]. Українські жінки носять літні корсетки та ситцеві юбки яскравих кольорів [17, с. 358].

Відрізнялися між собою представники різних типів способом обробки землі. «Поліщук оре сохою, останні – плугом. Притому у українців воли грають головну роль, у подолян і коні в господарстві відіграють велике значення; у поліщуків майже виключно коні» [17, с. 358], – писав вчений.

Ш. Монтеск'є (1689–1715), пов'язуючи рівень розвитку землеробства народів із рівнем свободи, яким вони володіють, писав: «Ступінь розвитку землеробства у країні залежить не від її родючості, а від її свободи» [10, с. 241].

Рівень свободи українців був тісно пов'язаний із територією проживання. Значний вплив на формування українського національного суспільства справило те, що територіально воно розташовувалося між Польщею та Росією. З одного боку, реєстрове козацтво перейнялося обіцянками шляхти, «приймавши польську цивілізацію як аристократичну», що призвело до розвитку найвищого рівня індивідуалізму. «Це свято індивідуалізму і повернуло вищий клас Малорусів західного краю до табору польської цивілізації. Вони прийняли цю цивілізацію, вони ополячилися заради аристократичної шляхецької свободи», – та принесли народ у жертву шляхті, – «де загальне було принесено в жертву особистому» [17, с. 349–350], – зауважував учений. Чим далі на захід від річки Случ, тим сильнішим був гніт кріпосного права, тим важчим було приниження людей: «Подоляни та волиняни за Случ'ю відрізняються приниженістю; вони низько кланяються, цілують полу» [17, с. 358].

На лівому березі Дніпра привілеї Москви привабляли до себе козацьке старшинство, але, незважаючи на це, простий люд був вільнішим. Дослідник зазначав, що українці відрізняються більшою самостійністю й усвідомленням власної гідності. Для самого Чубинського, незважаючи на те, що він сам постраждав від утисків із боку російського самодержавства, природнішим було повернення українців у бік Росії, свідченням чого є його слова: «Народні вожді і в тому числі український «батько» Богдан Хмельницький, розуміли, що народ тяжіє до єдиноплемінної та єдиновірної Росії, тяжіє ще тому, що на Русі не було місця олігархії...» [17, с. 350].

Незважаючи на схожість світогляду, обрядів, звичаїв, характеру, навіть основ у мові усіх типів українців, велика різниця помітна була у віросповіданні тих, хто територіально проживав поблизу до Польщі та підпадав під її сильний вплив. Хоча населення називало себе уніатським, відрізняючи себе від католиків-поляків, ополячене духовенство створювало у храмах атмосферу католицького храму. Воно не тільки зовнішньо облаштовувало його на католицький лад, а і практикувало співи польських молитов і проповідувало польською мовою. Як відзначив вчений, перехід від унії до католицизму призвів до ополячування

та втрати половиною населення своєї народності [17, с. 359].

Серйозний розум і глибокі почуття українця сформували його сильну волю, яка сприяла консерватизму у поглядах, зберігаючи традиції, народність, мову, однак схильність до умоглядності та чутливості, на думку П. Чубинського, породжували скептицизм і зайве критиканство, заважаючи рішучості, енергійності, єдності у діях, призводячи до розладу у суспільному житті. Такі стани спричинювали плаксивість, пригніченість настрою, апатію, що «приводило часто до чарки» [17, с. 348].

Виступаючи поціновувачами ідеї власної особистості та свободи, українці розвили її до крайнощів, і, на думку дослідника, це заважало їх об'єднанню. Навіть козацтво, яке вчений називав «демократичним рицарством», спільно боронячи свою сім'ю, власність, релігію, відстоюючи свою особистість, «ніколи не вміло міцно зорганізуватися і тому ніколи не мало самостійності» [17, с. 348].

Таким чином, створена дослідником типологія українського населення була сформована залежно від топографічних умов та історичних обставин, у яких перебували представники кожного з типів. Природне середовище виступало системою координат, автентичним джерелом, яке сприяло формуванню не тільки кожного із типів населення, а і загального образу українця.

Ґрунтуючись на тому, що опис стилю життя українського етносу, його економічного та духовного пріоритетів тісно переплітаються із природним середовищем, можемо стверджувати, що ідеї географічної теорії є одними з головних засад досліджень П. Чубинського.

Особливу увагу дослідника привертав образ пересічного селянина – степовика, життя якого протікало серед безмежних степів, які простягалися до самого небокряю та зливалися з ним. Невеличкі клаптики землі, якими він володів, знаходилися на віддаленні один від одного та потребували часу, щоб доїхати до них, – і все це, на думку вченого, спонукало його до роздумів і до ґрунтового засвоєння побаченого. Особливим прикладом такого взаємопроникнення людини і природи було чумацтво. «Йдучи за своїм возом по безкрайньому степу, що зливається із небом, малорус мимоволі поринає у роздуми і думка його лине далеко, та і знаходячись вдома, займаючись виключно хліборобством, має доволі часу віддаватися роздумам», – писав дослідник [17, с. 347], – тим самим наголошуючи на причинно-наслідковому зв'язку між особливостями мислення, емоційною культурою степовиків і навколишнім середовищем. Неспішність, високе небо, широка дорога, безкраї простори спонукали людину до роздумів про навколишню дійсність і власне життя у ній, формуючи особливі риси її характеру.

Вирізнявся чумак і своєю підприємницькою вдачею порівняно з осілим населенням, яке займалося землеробською справою та було обмежене як у переміщенні, отриманні нових вражень і знань, так і у власних потребах, звичках. І знову простежується зв'язок між простором територіальним, природним і розширенням людських можливостей у мисленні, уяві, діяльності.

У схожому ключі щодо впливу природи на формування українця висловлювався інший наш співвітчизник, вчений-енциклопедист Д. Чижевський (1894–1977), який писав: «Найбільш важливими моментами історичного розвитку українського національного характеру треба вважати постійне тло української історії – природу України... Степ був тією основою, що якнайбільше придалася до усталення психічних рис (українця). Тут треба додати лише ще одне: степ є безумовно тією формою буття природи, що може бути поставлене поруч з тими західноєвропейськими ландшафтами, які є головними носіями величності. Те почуття безмежно-могутнього, або безмежно-великого, що викликають море, ліс, і гори, приймає також специфічну форму і у степу, що сполучує широту і розмах краєвиду з буйним розквітом життя природи; естетичне і релігійне почуття і філософічна свідомість однаково прокидаються на ґрунті степового ландшафту» [16, с. 20].

Плавність природи, вважав Чубинський, впливала і на манеру спілкування чоловіків: вона повільна та лаконічна порівняно із жіночою. Та і чоловікам, і жінкам була властива чуттєвість, яка виявлялася в любові поміж молоддю, у сімейних стосунках між чоловіком і жінкою, у любові та ласкавому ставленні до дітей, у потребі господинь прикрашати квітами та деревами ділянки біля хат і самі хати.

Степ у Чубинського виступає онтологічною основою, що формує соціальне й індивідуальне буття людини. З іншого боку, він є тим тлом, на якому формуються особливі національні риси свідомості. Одночасно степ виступає знаковою системою, в смислах якої містяться означені риси свідомості. І в цьому сенсі не можна не погодитися із думкою Ш. Монтеск'є, який зазначав: «Багато речей керують людьми: клімат, релігія, закони, принципи правління, приклади минулого, вдача, звичаї» [10, с. 260].

На емоційність і чутливість українців звертав свою увагу Чижевський. «Безумовною рисою психічного укладу українця є емоціоналізм і сентименталізм, чутливість і ліризм; найяскравіше виявляються ці риси в естетизмі українського народного життя і обрядовості...» [16, с. 19], – писав він.

Визначаючи неабиякий інтелект українця XIX ст., Чубинський відзначав його безпосередній зв'язок із природним середовищем, яке висту-

пало формуючим чинником. Він писав: «Розум повільно сприймає, але засвоює сприйняте міцно і потім розвиває його серйозно і навіть глибоко... Він вельми здатен до уможлядної діяльності, до логічного мислення... Завжди обмірковує те, що говорить. Умови життя розвинули в ньому схильність до уможлядності, до роздуму» [17, с. 346–347].

Англійський соціолог Г. Бокль (1821–1862) писав, вказуючи на зв'язок інтелекту і природи: «Загальний вид природи впливає на накопичення та на розподіл думок. Сукупність факторів, які ми узагальнюємо під назвою загального виду природи, розподіляємо на дві групи, із яких одна впливає переважно на уяву, а інша на розум, на чисто логічну діяльність людського розуму» [3, с. 22]. На відміну від висловленої думки англійця, П. Чубинський дещо по-іншому розумів зв'язок людини та природи. Природа у нього виступала тим тлом і чинником, яке породжувало у комплексі інтелектуальну й емоційно-вольову сфери, на основі яких народжувалася національна ідентичність. Він вважав, що уможлядна діяльність на тлі прекрасної природи України формувала здатність простого народу до розвитку уяви, символізму, одухотвореності природи. Це відображалось у народній творчості: піснях, музиці, поезіях, в одязі, в оздобленні життєвого простору людей. Водночас природне оточення виступало системою координат, у якій формувалося соціальне й індивідуальне буття українця, його особливе світосприйняття.

Звертаючись до думки І. Задорожного, про те, що «у XIX в російському науковому середовищі виникає інтерес до географічних дисциплін, починається активне дослідження великих просторів імперії. Російські науковці були знайомі з європейськими концепціями географічного детермінізму (Монтеск'є, Бодуен, Бокль), які, без сумніву, вплинули на формування їх ставлення до цього питання» [4, с. 57], ми можемо припустити, що Чубинського ця тематика теж цікавила.

Висновки. Отже, соціологічне дослідження «Малоруси Південно-західного краю» Павла Чубинського глибоко філософське за своїм характером, оскільки висвітлює найважливіші проблеми існування української нації. Перебуваючи у довготривалих експедиціях українськими територіями та досліджуючи український етнос в останній чверті XIX ст., вчений, по-перше, сформував типологію українського населення, яка ґрунтувалася на географічних та історичних засадах. Велику роль у визначенні особливостей розвитку того чи іншого типу українців відіграла наявність чи відсутність річок як цивілізаційних орієнтирів.

По-друге, у дослідника природне середовище виступало онтологічною основою соціального й індивідуального буття, сприяло і спонукало пере-

сичного українця до уможлядної діяльності, розвивало уяву та визначало спосіб існування, деталізуючи його. Виступало у нього причиною, навколо якої розбудовувалося суспільне життя нації з його законами, мовою, традиціями, мистецтвом.

По-третє, природне середовище виступало системою координат, у якій формувалися світоглядні особливості української нації, що відбилися у буденному житті, економічно-політичних відносинах, народних звичаях, обрядах, віросповіданні, ремеслах, народній творчості.

Аналізуючи науковий спадок Павла Чубинського, розумієш, що є проблеми, які потребують подальшого дослідження. Тому у **перспективі** цікавими є гендерна проблематика, національні ціннісно-орієнтаційні основи у викладі науковця. Особливої комплексної уваги заслуговує проведення досліджень конкретних знакових систем, у яких втілені особливості різних типів українського населення.

Література

1. Березінець І.В. Соціально-філософський характер досліджень П. Чубинського. *Треті академічні читання пам'яті Г.І. Волинки: «Філософія, наука і освіта»*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 17–18 травня 2019 р. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. С. 36–39.
2. Березінець І.В. П. Чубинський: класифікація міфічних казок, як вияв науковості гуманітарного знання. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету*: матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософської освіти та науки, 14–18 травня 2019 р. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. С. 17–19.
3. Бокль Г.Т. *История цивилизации в Англии*: в 2 т. / в попул. излож. О.К. Нотовича. Санкт-Петербург: кн. маг. «Новостей», 1899. XVI, 196 с.
4. Верменич Я. Чубинський як дослідник національної правової культури України. *Український історичний збірник*. 2000. № 3. С. 189–202.
5. Задорожний І. Географічний детермінізм у Російській суспільно-політичній думці другої половини XIX – першої половини XX століття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. 2005. Вип. 2. С. 45–59.
6. Липа Ю. *Геополітичні орієнтири нової України*. Київ: Українська видавнича спілка, 1999. 22 с.
7. Маковей Є.О. Порівняльний аналіз етнографічної та фольклористичної діяльності П. Чубинського та П. Куліша. *Україна в етнокультурному вимірі століть (До 175-річчя з дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського)*. *Збірник наукових праць Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2014. Вип. 3. С. 120–125.
8. Марченко Н. Дух буття українського народу у науковій спадщині П. Чубинського. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 16. С. 260–268.
9. Мечников Л.И. *Цивилизация и великие исто-*

рические реки: географическая теория развития современных обществ. Санкт-Петербург : «Жизнь», 1898. 206 с.

10. Монтескье Ш. О духе законов. Москва : Мысль, 1999. 672 с.

11. Остапенко О. Наукова спадщина Павла Чубинського: вивчення і збереження. *Етнічна історія народів Європи*, 2000. Вип. 4. С. 97–102.

12. Скрипник Г. Науковий доробок Павла Чубинського в контексті сучасної української етнології. *Матеріали до української етнології*. 2009. Вип. 4. С. 4–22.

13. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ : НІСД, 2011. 336 с.

14. Стрельський Г. Постать і діяльність Павла Чубинського очима його сучасників. *Історія в школі*. 2014. № 1/2. С. 1–6.

15. Філінюк А. Г. Проблеми історії та культури Правобережної України в дослідженнях В. Антоновича і П. Чубинського. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2018. Т. 28. С. 267–281.

16. Чижевський Д. Нариси з історії на Україні. Київ, 1992. С. 17–23.

17. Чубинский П. Малоруссы Западного края. Т. 7. Вып. 2. Петербург : Императорское русское Географическое общество. 1877. 286 с.

18. Шип Н. Чубинський Павло Платонович – поборник етнонаціональних прагнень українців. *Україна в етнокультурному вимірі століть (До 175-річчя з дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського)*. Збірник наукових праць Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2014. Вип. 3. С. 27–46.

Анотація

Березинець І. В. Ідеї географічного детермінізму в роботі П. Чубинського «Малоруси Південно-Західного краю». – Стаття.

Статтю присвячено репрезентації ідеї географічного детермінізму у соціологічному дослідженні П. Чубинського «Малоруси Південно-Західного краю». Теоретичною основою дослідження стали як роботи П. Чубинського, його сучасників і послідовників Л. Мечнікова, Д. Чижевського, засновників географічного детермінізму Г. Бокля, Ш. Монтеск'є, тих хто відстоював незалежність української нації (Ю. Липи), так і сучасних дослідників І. Задорожного, М. Степико. Ця робота глибоко філософська за своїм характером, оскільки висвітлює найважливіші проблеми існування української нації. Перебуваючи у довготривалих експедиціях українськими територіями та досліджуючи український етнос в останній чверті XIX ст., вчений, по-перше, сформував типологію українського населення, яка ґрунтувалася на географічних та історичних засадах. Велику роль у визначенні особливостей розвитку того чи іншого типу українців відіграла наявність чи відсутність річок як цивілізаційних орієнтирів. По-друге, у дослідника природне середовище виступало онтологічною основою соціального й індивідуального буття, сприяло і спонукало пересічного українця до уможливної

діяльності, розвивало уяву та визначало спосіб існування, деталізуючи його. Виступало у нього причиною, навколо якої розбудовувалося суспільне життя нації, з його законами, мовою, традиціями, мистецтвом. По-третє, природне середовище виступало системою координат, у якій формувалися світоглядні особливості української нації, що відбивалися у буденному житті, економічно-політичних відносинах, народних звичаях, обрядах, віросповіданні, ремеслах, народній творчості. Зроблені у статті висновки можуть бути використані при викладі історико-філософського теоретичного курсу.

Стаття стане у нагоді дослідникам української історії, української філософської думки, викладачам філософії, аспірантам і всім, хто цікавиться цією тематикою.

Ключові слова: географічний детермінізм, природа, природне середовище, світогляд, український етнос, українська нація.

Summary

Berezinets I. V. Ideas of geographical determinism in research of P. Chubynsky «Malorussians of the South-Western region». – Article.

The article is devoted to the representation of the idea of geographical determinism in the sociological research of P. Chubynsky «Malorussians of the South-Western region». The theoretical principle of the research are the works of P. Chubynsky, his contemporaries and followers L. Mechnikov, D. Chizhevsky, the founders of geographical determinism G. Bokl, S. Montesquieu, those who defended the independence of the Ukrainian nation Yu. Lypa, and modern researchers I. Zadorozhny, M. Stepiko. This work is deeply philosophical by the nature, as lights up the major problems of existence of Ukrainian nation. Being in long term expeditions through Ukrainian territories and researching the Ukrainian ethnos in the last quarter of the XIX century, a scientist, for the first, formed the typology of the Ukrainian population, which was based on geographical and historical principles. A large role determination of features of development of that or other type of Ukrainians was played by a presence or absence of the rivers as civilization reference-points. For second, for the researcher, the natural environment was the ontological basis of social and individual existence, and promoted and induced the average Ukrainian to speculative activity, developed the imagination and determined the method of existence, detailing it. It was the reason around which the social life of the nation was built, with its laws, language, traditions, art. For the third, the natural environment was a coordinate system in which the worldview features of the Ukrainian nation were formed, which were reflected in everyday life, economic and political relations, folk customs, rituals, religion, crafts, folk art. The conclusions made in the article can be used for exposition of historical and philosophical theoretical course.

The article will be useful for researchers of Ukrainian history, Ukrainian philosophical thought, teachers of philosophy, graduate students and anyone interested in this topic.

Key words: geographical determinism, nature, natural environment, worldview, Ukrainian ethnos, Ukrainian nation.